

religieus instrument. Door deze getuigenissen te benutten zou het in zijn geheel lezenswaardige boek dat klein beetje extra hebben gewonnen.

Luc Duerloo

W. van 't Spijker, e. a., *Het puritanisme. Geschiedenis, theologie en invloed* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2001, 414 blz., ISBN 90 239 0478 8).

Groot-Brittannië kende in de zestiende en zeventiende eeuw een geschiedenis met eigen kerkelijke en politieke elementen. Eén daarvan was het puritanisme. De puriteinen wilden de Anglicaanse kerk zuiveren. Dat betekende in de toenmalige samenhang van kerk, staat en samenleving automatisch een politiek program. Hoogtepunt van hun invloed was ten tijde van Cromwells republiek. Hoewel ontstaan en gevormd door de Britse omstandigheden en geschiedenis, waren de puriteinen sterk beïnvloed door de Geneefse kerkopvatting en calvinistische theologie; met het continentale protestantse piëtisme waren er duidelijke relaties. Met name in de zeventiende eeuw bezaten puriteinse opvattingen en mentaliteiten een sterke uitstraling, niet alleen in de Engelse koloniën in Noord-Amerika maar ook op het vasteland van Europa, zeker in Nederland.

Er bestaat een immense massa literatuur over het puritanisme en zij neemt haast nog dagelijks toe. De belangrijkste bevindingen ervan zijn verwerkt in *Het puritanisme. Geschiedenis, theologie en invloed*. Het is een helder en handig overzichtswerk. Het opent met een historisch overzicht van de ontwikkelingen in Engeland van de hand van R. Bisschop, dat begint met Wyclif en wordt voortgezet tot en met de regering van Mary en Willem in, gevolgd door de ontwikkeling van het puritanisme in Noord-Amerika op hoofdlijnen. Bisschops honderd bladzijden zijn een zaakrijk handboek vol namen en feiten. Maar wel helder geschreven; historiografische problemen en discussiepunten worden aangeduid, gevolgd door verwijzing naar de juiste literatuur. Een betrouwbare en handige inleiding dus.

De volgende 150 bladzijden zijn gewijd aan de theologie van de puriteinen. Want voor de meeste puriteinen was dat theologisch aspect van wezenlijke betekenis, aldus de these van de openingszin van W. van 't Spijker; theologie soms in de vorm van wetenschappelijke bestudering van de bijbel, vaker in de vorm van omgang met de bijbel als bron van levenswijsheid voor individu of gemeenschap. Beide hadden Engelse wortels, maar waren tegelijkertijd sterk gestempeld door de continentale reformatische theologie. Geen wonder, want de vroegste generatie puriteinen leefden vaak jaren in ballingschap in protestantse centra als Emden, Frankfurt en Genève. Van 't Spijker laat vervolgens aan de hand van de levens en opvattingen van voorgangers als Cartwright, Travers, Perkins, Owen, Baxter, Bunyan, Rutherford en Hooker zien hoe de puriteinse theologie zich ontwikkelde en hoe deze ook vele variaties en richtingen ging vertonen, in belijdenis, kerkopvatting en liturgie. Het meest spannende onderdeel van zijn deskundige overzicht is naar mijn gevoel het hoofdstuk over 'puriteinse patronen'. Het is een analyse van de spiritualiteit en gedragspatronen van de puriteinen. Daar vinden theologie en christelijk leven elkaar, norm en feit, voorschrift en sociologie, religie en psychologie. Het is een hoofdstuk waarin puriteinse kenmerken als gezinsgodsdienst en strenge Sabbatsrust verbonden worden met de kenmerkende zelfbeproeving en de obsessie voor het dagboek als een soort protestantse biecht, om gezamenlijk hun bron en rationalisering te vinden in de puriteinse theologie.

In het derde gedeelte van *Het puritanisme* beschrijft W. J. op 't Hof de internationale uitstraling van het Engelse puritanisme in respectievelijk Nederland, Duitsland en Zwitserland, en van daaruit in de rest van Europa. Naast vluchtelingen, militairen, kooplieden, hoogleraren en

studenten speelden vooral vertalers en uitgevers een grote rol in de verspreiding van het puriteinse erfgoed. Dat leverde overigens ook enige typerende verrassingen op. William Perkins die de trappen van de heilservaring beklemtoonde blijkt de meest invloedrijke puriteinse theoloog in Europa geweest te zijn, en Bayly's *Praxis of Piety* werd het meest vertaald en verkocht. Veelzeggende feiten. Niet de puriteinse ecclesiologie, maatschappijvisie of theologie hadden op de lange duur de meeste invloed maar hun geloof, ethos en spiritualiteit. Neerslag van de vroomheid der eeuwen, bovenconfessioneel van afkomst en karakter, voedsel voor de oecumene van het hart.

Het puritanisme. Geschiedenis, theologie en invloed is een deskundig, betrouwbaar en stimulerend overzicht en naslagwerk.

G. J. Schutte

S. Stevin, *Het burgherlick leven & Anhangh*, P. den Boer, A. C. G. Fleurkens, ed. (Utrecht: Erven J. Bijleveld, 2001, 223 blz., €18,11, ISBN 90 6131 369 4).

De Haagse Bruggeling Simon Stevin (1548-1620) behoort tot de groep Nederlandse geleerden die lange tijd in de schaduw van hun opvolgers uit de Gouden Eeuw hebben gestaan en eigenlijk eerst in de twintigste eeuw zijn herontdekt. Hoewel Stevin zichzelf vooral als praktisch wiskundige zag, mag deze virtuoos gerust als een volbloed intellectueel worden beschouwd. Niet alleen omdat hij welbewust reflecteerde over de verhouding tussen theorie en praktijk ('spiegelingh' en 'daet'), maar ook omdat hij zijn taken en verplichtingen in de praktijk van het dagelijks leven niet vanuit een eng wetenschappelijk standpunt doch vanuit zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid definieerde. Zijn werk speelde in op de vragen die in de samenleving opkwamen, want voor Stevin moest de theorie in dienst staan van de praktijk. Omdat die samenleving tijdens en kort na de Opstand naar nieuwe spelregels, een nieuwe cultuur en een nieuwe identiteit zocht, heeft Stevin antwoorden op de meest verscheiden vragen geformuleerd: over de zuiverheid van de Nederlandse taal, de muziek, het kredietwezen, de ingenieursopleiding, de vestingbouw, het woonhuis, de stadsaanleg, maar ook de inrichting van de samenleving, de *vita politica*, zoals de ondertitel van zijn overigens geheel Nederlands-talige geschrift over burgerschap luidt. Die Latijnse koptitel en de verwijzingen naar het Latijnse equivalent van zijn Nederlandse nieuwvormingen die Stevin voortdurend in de kantlijn plaatst, appelleren aan de kennis van een geletterd lezerspubliek dat toen nog vrijwel geheel in het Latijn was gevormd. Maar zoals herhaaldelijk uit Stevins eigen tussenzinnetjes blijkt, vormen ze ook een didactische poging om bekende leenwoorden uit het politieke taalgebruik door zuiver Nederlandse begrippen te vervangen. Dat is hem hier — anders dan op het gebied van de wiskunde — nauwelijks gelukt. Stevins 'eenichvorst' is bij ons een monarch of alleenheerser gebleven, 'ghemeenhey' heeft de term democratie niet weten te verjagen, en het raspande 'staetvorsthey' klonk vermoedelijk te ingewikkeld om de beperkte monarchie aan te duiden. Termen als 'steetsch' voor *civilis*, 'statwetten' voor *leges civiles* en 'burgherlichey' voor *politia* verwijzen zo uitdrukkelijk naar het landschap van steden dat Stevin gewend was, dat een minder exclusief urbane samenleving er moeite mee zal hebben gehad ze over te nemen.

Het thans heruitgegeven boekje over burgerschap — een fotomechanische reproductie van de 56 bladzijden tellende *editio princeps* uit 1590 — vormt, zo kort als het is, een samenhangende reflectie op de inrichting van de samenleving en de gewenste houding van de staatsburger. Binnen een eeuw volgden negen herdrukken, nogal eens in reactie op actuele politieke gebeurtenissen. Stevin werd daarmee tot partijganger in de strijd gemaakt — een positie die hij ver-